

Jerzy Sikora
Politechnika Częstochowska

O BŁĘDNEJ INTERPRETACJI TERMINÓW
I JEJ TRANSLATORYCZNYCH KONSEKWENCJACH
W PRZEKŁADACH *KINDŻAŁU* MICHAŁA LERMONTOVA

Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie błędów związanych z pojęciem stali damasceńskiej na przykładzie polsko- i anglojęzycznych tłumaczeń wiersza *Kindżał* Michała Lermontowa¹.

Ze względu na niejednoznaczność terminu „stal damasceńska” w pierwszej części artykułu chciałbym wyjaśnić jego znaczenie i przedstawić definicje, które można znaleźć w ogólnodostępnych słownikach i encyklopediach.

Pojęcie stali damasceńskiej oraz terminy pokrewne typu *bulat*, *wootz*, *watered steel*, *damast*, *dziwer* od początku swojego istnienia przysparzają tłumaczom i czytelnikom wiele kłopotów. Zwłaszcza w kulturze polskiej z racji sytuacji geopolitycznej do niedawna były to terminy występujące raczej sporadycznie. W literaturze polskiej, poczynając od poezji i beletrystyki, poprzez wiedzę encyklopedyczną, leksykograficzną, a kończąc na niektórych tekstach „specjalistycznych”, pojawiają się przekłamania w pojęciu stali damasceńskiej. W ostatnich dwu dekadach doszło do ogromnego wzrostu zainteresowania szeroko pojmowaną stalą damasceńską w wielu dziedzinach ludzkiej działalności — począwszy od archeometalurgii, metalurgii, metalografii, historii, kowalstwa, a skończywszy na kolekcjonerstwie broni białej, produkcji noży czy handlu tymi towarami. Dzięki rozwojowi Internetu i wiedzy związanej z pojęciem stali damasceńskiej w tylu różnych dziedzinach ludzkiej działalności zapanował prawdziwy chaos informacyjny. Obok wiedzy specjalistycznej przeznaczanej dla wąskiego kręgu odbiorców pokutuje bowiem wiele mitów i błędnych koncepcji na jej temat. Przyczyna obecnej sytuacji leży w niedostatecznym stanie wiedzy leksykograficznej oraz w dwuznacznej naturze samego pojęcia stali damasceńskiej.

¹ Zob. M. Lermontow: *Kindżał*. W: M. Lermontow: *Wybór poezji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1972, s. 131.

Obecnie powszechnie rozumie się pod tym terminem stal, którą od innych stali odróżnia charakterystyczny rysunek lub też deseń na jej powierzchni oraz specyficzne właściwości mechaniczne, takie jak elastyczność, odporność na złamanie przy jednoczesnej wysokiej twardości. Rozróżnić powinno się prawdziwą, historyczną stal damasceńską (bułat), która jest jednorodnym, krystalicznym materiałem, od stali damasceńskiej skuwanej (znanej również pod nazwami *dziwer* i *damast*), która jest mechanicznie wytwarzana poprzez skuwanie dwu stali o różnej zawartości węgla. W praktyce jednak terminem tym określa się powszechnie, oprócz prawdziwej *stali damasceńskiej*, wszelkie stale produkowane metodą skuwania, czyli *dziwer* lub *damast*, japońskie tradycyjne stale z rysunkiem tzw. *hadz* na powierzchni, malajski *pamor* czy klingi robione w technologii San Mai. Niektórzy sprzedawcy przypisują nazwę *stali damasceńskiej* nawet wyrobom, których powierzchnia zdobiona jest techniką damaskinażu, trawieniem, nadrukiem, a nawet grawerunkiem na klindze imitującym stal skuwaną.

W XX wieku doszło do znacznego poszerzenia pola semantycznego pojęcia stali damasceńskiej przy jednoczesnym braku wyraźnego rozróżnienia dwu odmiennych w swej naturze gatunków stali, które to pojęcie obejmuje. Jest to być może związane z obecnym renesansem stali skuwanej (ang. *pattern welded steel*).

Wzrastająca popularność tej stali sprawiła, że obecnie przez pojęcie *stal damasceńska* większość ludzi rozumie właśnie *stal skuwaną*. Można stwierdzić, że z biegiem czasu pierwotne pojęcie traci desygnat rzeczywisty, a substytut desygnatowy w formie stali skuwanej zyskuje coraz bardziej na znaczeniu. Obecnie ten właśnie desygnat zastępczy staje się desygnatem właściwym. Niewątpliwie przyczyna takiego przesunięcia znaczenia pojęcia leży w wizualnym podobieństwie obu stali oraz renomie otaczającej prawdziwą *stal damasceńską*. Ma to również konsekwencje gospodarcze — jako skuteczne narzędzie marketingowe jest wykorzystywane przez sprzedawców wyrobów ze stali skuwanej².

Powstają przez to absurdalne sytuacje, w których spotkać się można z opisami prawdziwej stali damasceńskiej zilustrowanymi zdjęciami stali skuwanej. Zdarza się również, że legendarne właściwości prawdziwej stali damasceńskiej — takie jak zdolność cięcia skał i mieczy przeciwnika — przypisywane są współczesnemu dziwerowi³. Znajomość realiów związanych z tym pojęciem oraz umiejętność rozróżniania przez tłumacza obu gatunków stali jest obecnie

² Por. J. Sikora: *Incorrect Terminology, Phrasing and Translation Connected with Knife Special Lexis*. W: *Discourse and Terminology in Specialist Translation and Interpreting*. Red. J. Maliszewski. Frankfurt: Peter Lang 2010, s. 190.

³ Por. C. Srinivasan: *Damascus Sword — An Ancient Product of Nanotechnology* <http://steelguru.com/article/details/NjI%3D/Damascus_Sword.html> [8.03 2010].

jedynym sposobem na uniknięcie poważnych błędów. Okazuje się bowiem, że w tym przypadku korzystanie z ogólnodostępnych encyklopedii i słowników nie jest wystarczające. Występuje w nich bowiem dużo błędów i informacji sprzecznych. Nawet rzetelne polskojęzyczne źródła kompilują informacje z różnych niesprawdzonych i przestarzałych publikacji.

Przykład takich przekłamań w pojęciu stali damasceńskiej stanowić może definicja z internetowej wersji *Encyklopedii PWN*, gdzie czytamy:

Stal damasceńska — dawniej wytwarzana stal (zawierająca 1,2–1,8% węgla), otrzymywana przez przekuwanie na gorąco splecionych prętów żelaznych o różnej zawartości węgla⁴.

Pierwsza część definicji, zawierająca informacje, że stal ta była produkowana dawniej oraz dane o zawartości węgla odnosi się do ‘prawdziwej stali damasceńskiej’, natomiast druga część, mówiąca o skuwaniu dwóch prętów o różnej zawartości węgla, to niewątpliwie opis stali skuwanej, czyli *dziweru*. Jest to oczywisty błąd, poprzez który autor dokonał niechcący fuzji dwu różnych gatunków stali w jeden.

Podobnie rzecz się ma w definicji zamieszczonej w *Nowej encyklopedii powszechnej PWN*:

Damasceńska stal, stal węglowa (1,2–1,8% węgla), specjalnie hartowana, wytwarzana (już we wczesnym średniowieczu) przez wielokrotne zgrzewanie kuźnicze (ogrzewanie do białego żaru i kucie na gorąco) splecionych prętów stalowych o różnej zawartości węgla; trawienie w kwasach powierzchni wyrobów ze stali damasceńskiej ujawniało charakterystyczne rozłożenie jej składników strukturalnych i dawało dodatkowy efekt — piękne wzory na powierzchni wyrobu. Stal damasceńska odznaczała się dużą giętkością, odpornością na korozję i dużą — jak na owe czasy — zdolnością tnącą; była stosowana głównie do wyrobu broni siecznej (szable zwane damascenkami). Sposób wytwarzania stali damasceńskiej został wynaleziony w Indiach i udoskonalony przez Arabów (wytwórnice szabel powstały w Syrii, w Damaszku, stąd nazwa) i przez nich rozpowszechniony w Europie (pocz. XV w.)⁵.

Pomimo oczywistych błędów w powyższych definicjach sugerujących, że chodzi o jedną, konkretną stal, ogólnie rozumiane pojęcie *stali damasceńskiej* w języku polskim obejmuje obecnie dwa różne rodzaje stali. Na szczęście, w praktyce rzadko występuje ono całkowicie bez kontekstu. Kontekst stanowi dla tłumacza ważną wskazówkę, jaki odpowiednik wybrać, by uniknąć nieporozumień i trafić w językowe realia kultury lub grupy docelowej. Dla przykładu anglojęzyczne teksty dotyczące stali da-

⁴ *Encyklopedia PWN* <<http://encyklopedia.pwn.pl/lista.php?co=damasceńska>>.

⁵ [Damasceńska stal] *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1998.

masceńskiej pisane przez rosyjskich oraz zachodnich naukowców to dwa zupełnie różne światy operujące różniącym się słownictwem i podejściem do tematu. Rosjanie rozpoczęli badania nad odtworzeniem procesu produkcji prawdziwej stali damasceńskiej, czyli bułatu, prawie 200 lat temu, dlatego ich podejście jest bardziej tradycyjne, a takie kluczowe pojęcia, jak *bułat*, *wootz* czy *Damascus steel* nie są znaczeniowo w pełni kompatybilne z tymi samymi terminami funkcjonującymi w świecie zachodnim.

Z drugiej strony w świecie nauki pojęcia *prawdziwej stali damasceńskiej* i *stali skuwanej* są zawsze skwapliwie oddzielane. W świecie zachodnim jako synonim *prawdziwej stali damasceńskiej* stosuje się głównie termin *wootz* (*Indian wootz*). Inne wyrazy bliskoznaczne to *crystalline damascus*, *oriental damascus*, *watered crucible steel*, *true*, *genuine*, *historical damascus*, *bułat*, *poulad jauhar*.

Jako pewnego rodzaju niespójny wyjątek można przytoczyć stosowanie nazwy *watered steel* w jednej z najobszerniejszych publikacji dotyczących broni bliskowschodniej⁶. W Iranie, skąd pochodzi jej autor, taka nazwa jest używana⁷, lecz w świecie zachodnim służy ona często do określania *stali skuwanej*, co czyni ją potencjalnym problemem dla tłumacza.

Do najczęściej używanych synonimów *stali skuwanej* zaliczyć można natomiast: *modern damask*, *pattern-welded steel*, *pattern-welded damascus*, *mechanical damascus*, *laminated damascus*, *watered steel*, *twist steel*, *English twist steel*, *damascus twist steel*, *cable steel*, *forge welded damascus* i *pattern welded „damascened steel”*.

W wielu językach problem dwuznaczności związanej z pojęciem stali damasceńskiej jest lepiej rozpoznany niż w języku polskim. Ogólnie można stwierdzić, że w języku rosyjskim i angielskim nie dochodzi do tylu przekłamań i nadużyć translatorycznych związanych z pojęciem stali damasceńskiej, co w języku polskim.

Kolejne określenie stali damasceńskiej występujące w języku polskim — *bułat* — jest również definiowane błędnie i zawiera wiele sprzeczności. W *Nowej encyklopedii powszechnej PWN* jest przedstawiony jako:

Bułat — /pers./ 1) nazwa lanej stali węglowej stosowanej w średniowieczu w Indiach, Azji Środkowej., Persji i Syrii do wyrobu szabel, sztyletów itp.; stal ta odznaczała się wyjątkową twardością i sprężystością

2) szabla wschodnia o szerokiej głowni⁸.

⁶ Por. Moshtagh Khorasani, Manouchehr: *Arms and Armor from Iran: the Bronze Age to the End of the Qajar Period* <http://www.arms-and-armor-from-iran.de/b01_publication.html> [9.03.2010].

⁷ Por. <http://www.essortment.com/all/historydamascus_rhcy.htm> [10.03 2010].

⁸ [Bułat] *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1998.

Czytelnik nabiera przekonania, że *bułat* i *stal damasceńska* to dwa różne gatunki stali, które łączy tylko to, że były używane do produkcji broni białej. Fakt, że stal ta była stosowana w średniowieczu jest prawdą, ale wprowadzającą czytelnika w błąd, ponieważ była ona stosowana i produkowana do połowy XVIII wieku⁹, a lokalnie technologia produkcji przetrwała aż do połowy XIX wieku, czyli ponad 400 lat po zakończeniu okresu średniowiecza. Dodatkowo w powyższej definicji nie ma żadnej wzmianki na temat najbardziej charakterystycznej cechy tej stali — rysunku czy też wzoru na jej powierzchni. Kolejną niedorzecznością jest wzmianka o technologii produkcji bułatu.

Stal lana, czyli inaczej *staliwo* (ang. *cast steel*) to:

Stal odlewana do form odlewniczych, niepoddawana obróbce plast.; węglowe, zawierające węgiel (zwykle poniżej 0,6%) i małe ilości substancji pochodzących z procesów metalurgicznych, oraz stopowe, zawierające również celowo wprowadzane dodatki stopowe; odznacza się gorszymi właściwościami mechanicznymi niż stal o tym samym składzie chemicznym¹⁰.

Innymi słowy jest to stal, która z uwagi na niską jakość i kruchość w żaden sposób nie nadaje się do produkcji kling broni białej. Poza tym w średniowieczu jeszcze nie znano technologii jej produkcji. Przyczyną takiej dezinformacji jest zastosowanie błędnego ekwiwalentu słownikowego. Autor definicji, nie mając pojęcia o metalurgii, przetłumaczył dosłownie termin *cast steel* występujący w starych angielskojęzycznych źródłach. Jest to jednak nazwa myląca i obecnie wyszła już z użycia¹¹. Terminem tym pierwotnie określano *stal tyglową* (*crucible steel*), której wariantem jest prawdziwa *stal damasceńska* (*crucible Damascus steel*).

Warto w tym miejscu jeszcze podkreślić, że słowo *bułat* (pers. *pulad*, *poulad*; ros. *булат*) zadomowiło się w języku polskim już wiele wieków temu i w większości dużych słowników polsko-angielskich ma swoje odpowiedniki.

W *Słowniku naukowo-technicznym PWN* są to: *damascence steel*, *damask*¹². W *The New Kościuszko Foundation Dictionary* to: *Damascus steel*, *damask steel*¹³. Natomiast słownik elektroniczny Ectaco Poland podaje nieco dziwne odpowiedniki: *falchion*, *scimitar* i *sword*¹⁴.

⁹ Por. J.D. Verhoeven., A.H. Pendray and W.E. Dauksch: *The Key Role of Impurities in Ancient Damascus Steel Blades*. "Journal of Metallurgy" 1998, nr 50 (9), s. 59.

¹⁰ <<http://encyklopedia.pwn.pl/lista.php?o=1&co=STALIWO>> [12.03 2010].

¹¹ Por. <<http://metals.about.com/library/bldef-Cast-Steel.htm>> [12.03 2010].

¹² Zob. M. Skrzyńska, T. Jaworska: *Słownik naukowo-techniczny polsko-angielski*. Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne 2006.

¹³ Zob. *The New Kościuszko Foundation Dictionary*. Red. J. Fisiak. New York: The Kościuszko Foundation Inc. 2003 (wersja elektroniczna).

¹⁴ Zob. Ectaco Poland <<http://www.translate.pl/odp.php4?direction=2&word=bu%B3at>> (12.03 2010).

Podobnie w *Wielkim słowniku PWN-Oxford* i również w Kościuszcze — angielskie słowo *scimitar* (hiperonim dla *szabli*, *arabskiego saifa*, *perskiego szamszira* czy *indyjskiego talwara*) ma polski ekwiwalent *bułat*¹⁵. Z kolei niekonsekwentnie słowo *bułat* nie posiada angielskiego odpowiednika.

Dla uzyskania odpowiedniego efektu stylistycznego słowo *bułat* może być stosowane jako metonim dla słowa *szabla* czy *miecz*, natomiast w roli ekwiwalentu słownikowego jest ono uzależnione od materiału, z którego zrobiona jest klinga, tzw. stali bułatowej¹⁶.

Nie każdy bowiem miecz wschodni (*scimitar*) był najwyższej jakości i posiadał charakterystyczny wzór na powierzchni. Nazwanie indyjskiego *talwara* współcześnie produkowanego na rynek turystyczny *bułatem* byłoby niczym innym jak kpina, błędnym odczytem modalności tekstu¹⁷ przez autorów słownika. *Falchion* czyli *tasak*¹⁸ jako broń europejska w ogóle nie powinien być ujęty jako ekwiwalent bułatu.

Posiadając takie informacje, tłumacz może przyjrzeć się z perspektywy czasu kilku przekładom na język angielski i polski pierwszej zwrotki wiersza *Kindżał* (1838) Michaiła Lermontowa¹⁹, w których pojęcie stali damasceńskiej odgrywa niemałą rolę w interpretacji dzieła.

Кинжал (1838)

Люблю тебя, булатный мой кинжал,
Товарищ светлый и холодный.
Задумчивый грузин на мечь тебя ковал,
На грозный бой точил черкес свободный.
Лилейная рука тебя мне поднесла
В знак памяти, в минуту расставанья,
И в первый раз не кровь вдоль по тебе текла,
Но светлая слеза — жемчужина страданья.

И черные глаза, остановясь на мне,
Исполнены таинственной печали,
Как сталь твоя при трепетном огне,
То вдруг тускнели, то сверкали.

¹⁵ Zob. *Wielki słownik PWN-Oxford*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA i Oxford University Press 2007 (wersja elektroniczna); *The New Kościuszczo...*

¹⁶ Por. Z. Gloger: *Encyklopedia staropolska* <<http://univ.gda.pl/~literat/glogers/0003.htm>> (14.03 2010).

¹⁷ Por. K. Hejrowski: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: PWN 2004, s. 136.

¹⁸ Por. Z. Żygulski: *Broń w dawnej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1982, s. 223.

¹⁹ Zob. M. Lermontow: *Kindżał* (1838). W: M. Lermontow: *Wybór poezji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1972, s. 191.

Ты дан мне в спутники, любви залог немой,
И страннику в тебе пример не бесполезный:
Да, я не изменюсь и буду тверд душой,
Как ты, как ты, мой друг железный²⁰.

The Dagger

I like you well, O trusty dagger mine,
My comrade wrought of cool Damascus steel!
Forged were you by the Georgian with revenge in the mind,
By the Circassian free — for war were you made keen.
A lily-white hand it was gave you to me —
You were affection's keepsake, its last gift...
Not blood, but pearl-like tears born of the agony
Of bitter parting down your blade ran swift.
Her dark eyes rested, full of secret pain,
Of sadness and of mystery, upon
My face, and like yourself when lit by flickering flame,
Now clouded and turned dull, now glowed and shone.
O dagger, love's mute pledge, you will my true
Friend stay, and an example set to me, a wanderer:
For faithful, yes, and firm of soul like you
I'll be like you that tempered was by fire²¹.

The Dagger

Yes, I like you, my knife of damask pledge,
My friend so bright and so cold,
A thoughtful Georgian forged you for his revenge,
A free Circassian then sharpened for a row.
You had been trusted me by lily-like a hand —
A sign for memory — in time of separation,
And now no blood has dripped from you on land,
But crystal tears — the pearls of depravation.

And looking straight at me, the black and immense eyes,
Filled to their rims with the mysterious woe,
Like your reflective steel in light of fire-dance,
Were sometimes darkness — sometimes glow.

On roads, you are friend — the voiceless passion's grant,
And for a traveler — the object to rely on:
I will be never changed — my soul will be hard
As you, as you, my friend of iron²².

²⁰ М.Ю. Лермонтов: *Избранные произведения в двух томах*. Том 1. Москва: Художественная литература 1967, s. 136.

²¹ <http://www.circassianworld.com/Russian_Literature.html> [Przeł. Irina Zeleznova] (7.03.2010).

²² <<http://www.poetryloverspage.com/poets/lermontov/dagger.html>>. Przeł. Jewgienij Bonver (7.03.2010).

Oba użyte w angielskim przekładzie odpowiedniki — *damask* i *Damascus steel* — można uznać za poprawne, ponieważ słowo *bulat* w popularnych angielskich słownikach ani encyklopediach nie występuje. Pojawia się ono, co prawda, w źródłach specjalistycznych, ale tego typu egzotyzyacja — pozostawienie oryginalnego terminu — wprowadziłaby ogromną większość czytelników w konsternację. Pomimo dwuznaczności pojęć *damask* i *Damascus steel* angielskojęzyczny czytelnik nie jest pozbawiony szansy dojścia do głębszych warstw znaczeniowych przekazanych przez autora na temat swojej broni. Dzięki dużemu zasobowi wiedzy dostępnej w języku angielskim w Internecie i literaturze czytelnik jest w stanie sobie uświadomić wyjątkowy status i unikalność kindżału Lermontowa. Jedyne, co autorom można by zarzucić, to pewne niedopatrzenie metatranslacyjne²³ — brak przypisów i uściślenia znaczenia stali damasceńskiej.

Istnieją również dwa polskie przekłady utworu Lermontowa.

Kindżał

Ja lubię cię, hartowny mój kindżale,
 Chłodnym i jasnym towarzyszem jesteś.
 Na zemstę ciebie Gruzin kuł zapamiętałe,
 Na srogi bój wyostrzył — wolny Czerkies.
 Ręka jak lilia ciebie mi wręczyła
 Na znak pamięci, w chwili kiedyś żegnał,
 I pierwszy raz nie krew po tobie się toczyła,
 Lecz jasna łza — cierpienia perła!

Dojrzałem smutek skryty w czarnych oczach,
 Gdy na mnie swe spojrzenie zatrzymały,
 Jak przy pierzchliwym ogniu stał twojego ostrza
 To zachodziły mgłą, to blaski siały.

Niemy zastawie serca, jesteś mi kompanem
 I potrafisz wędrowca podtrzymać na duchu.
 Tak, dochowam wierności, niezłomny się stanę
 Jak ty, jak ty, żelazny druhu²⁴.

Kindżał

Stalowy, lubię cię, kindżale mój
 Jasny i chłodny towarzyszu.
 Swobodny Czerkies kował cię na bój
 Posępny Gruzin ostrzył nocną ciszą.

²³ K. Hejwowski: *Kognitywno-komunikacyjna...*, s. 148.

²⁴ Przeł. T. Lenartowicz: *Poezje*. Warszawa 1858. <http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=12959&s=1> (8.03.2010).

Liliowa mi cię dłoń w minione dała dni
 Na znak pamięci w chwili rozłączenia,
 I wtedy pierwszy raz — nie krew na tobie lśni,
 Ale świetlista łza — perła cierpienia.

I czarne oczy, w których wezbrał żal
 Tajemny, gdy się na mnie zatrzymały —
 Jak właśnie twa przy ogniu drżącym stal,
 To nagle gasły, to błyskały.

Godło miłości mej, twój przykład dzień i noc
 Przez życie będzie mi świecił blaskiem przyjaznym,
 I duch mój będzie miał niezwykłą moc
 Tak jak ty, druhu mój żelazny²⁵.

W obu przekładach rażąca jest mylna interpretacja tekstu oryginału, a co za tym idzie — również błędna realizacja tekstu docelowego. Ekspresja poetycka być może nie zostaje naruszona, pojawia się jednak przekłamania rzeczowe. Czytelnik polski, poprzez zamianę „bułatnego kindżału” na „hartowny” lub „stalowy”, jest praktycznie pozbawiony możliwości zrozumienia kilku ważnych niuansów. Odwołanie autora do symbolu bułatu jako analogii do niezłomności ludzkiego ducha wybrzmiewa mocniej i dosadniej w rosyjskim oryginale niż w polskich tłumaczeniach. Wśród wielu gatunków stali wizualnie łatwo rozpoznawalny był tylko bułat — miał on status niezłomności, pewności i wyjątkowej twardości — cech, które pojawiają się w wierszu w związku z cechami charakteru. Inne stale nie cieszyły się takim prestiżem — bywały bowiem zróżnicowane jakościowo do tego stopnia, że wiele z nich w ważnych momentach zawodziło, co nierzadko rozstrzygało o życiu lub śmierci. Lermontow nieprzypadkowo zaznaczył z jakiego materiału zrobiony został jego kindżał. Nadał tym mu tym sposobem pewną funkcję w strukturze utworu. Bułat, jako najlepszy gatunek stali na klingę (często przypisuje mu się wręcz magiczne właściwości), stanowi spójną, harmoniczną więź pomiędzy luksusowym darem miłości, najwyższej jakości bronią przyboczną oficera a symbolem miłości („Godło miłości mej”) i niezwykłej mocy ducha. („I duch mój będzie miał niezwykłą moc / Tak jak ty, druhu mój żelazny”).

Ogólniejszy termin „stal” nadaje tej więzi mniejszą stabilność — oddaje w tłumaczeniu sens przekazu, ale nie uwypukla, tak jak oryginał, unikalności materiału, jakim jest bułat. Pospolitość terminu „stal” nie harmonizuje tak

²⁵ (Przeł. B. Żyranik) M. Lermontow: *Wybór poezji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1972, s. 69.

samo dobrze z wysokim statusem takich pojęć, jak „dar miłości”, „symbol miłości”, „twardości” czy „niezwycięzonej mocy ducha”.

W kolejnym wierszu termin „bułatny” został zastąpiony poprzez „hartowny”, co wydaje się rozstrzygnięciem bardzo nieudanym. Fakt, że klinga jest hartowana, jest rzeczą oczywistą w przypadku broni białej, natomiast informacja, że klinga jest z bułatu, czyli prawdziwej stali damasceńskiej, jest czymś wyjątkowym i stanowi ciekawy wątek w zrozumieniu głębszych warstw koncepcji artystycznej poematu²⁶.

Tego typu naturalizacja przynosi również niewłaściwą ocenę wiedzy odbiorców, czyli jest według Hejwowskiego błędem realizacji²⁷. Autorzy założyli z góry, że znajomość gatunku stali, z której kindżał był wykonany nie jest potrzebna do prawidłowego zrozumienia i odbioru tekstu. Może autorzy nie znali polskiego słowa *bułatny*²⁸, które mogłoby gładko rozwiązać problem rymu wiersza w obu polskich tłumaczeniach, a może powodem były obawy przed złą interpretacją pojęcia stali damasceńskiej przez czytelnika? Tak czy inaczej, poprzez zubożenie i zniekształcenie podstawy wypowiedzi, którą by sobie mógł zrekonstruować odbiorca, obaj tłumacze zerwali ważną nić łączącą motywy kindżału z bułatu w kilku utworach Lermontowa.

Założyć można, że poeta nie pomylił *bułatu* ze *stalą skuwaną*, gdyż obracał się wśród wysokich kręgów arystokratycznych, gdzie posiadanie najwyższej klasy broni było wyznacznikiem statusu społecznego. Lermontow był oficerem i jako żołnierz spędził sporą część życia na Kaukazie, gdzie ze względu na bliskość Persji i Imperium Otomańskiego broń z tego surowca mogła występować. Trafnie ujął status bułatu i stali skuwanej czołowy rosyjski badacz tej dziedziny Siergiej Łuniow:

To najwyższy poziom stali na klingi. Nie jest ona dla zwykłych ludzi, lecz dla wojowników najwyższej klasy. Żołnierze ci nigdy by nie zamienili klingi z bułatu na nic innego. Bowiem nie chodzi tylko o względy praktyczne. Jest w tej stali coś związanego z wiarą, uczuciami, ze zjawiskiem nie do końca rozumianym przez naukę. I mówię to jako naukowiec zajmujący się metalografią. [...] skuwana stal damasceńska to po prostu tylko piękna „sklejka” — wynalazek dwudziestego wieku²⁹.

Motyw kindżału z bułatu pojawiający się w kilku innych utworach Lermontowa daje tłumaczowi cenne wskazówki co do poprawnej interpretacji

²⁶ Por. Wang Da-jin, Rao Xiao-ning: *Poetry translation and artistic conception*. „US-China Foreign Language”, July 2007, Volume 5, No.7 (Serial No. 46), s. 60.

²⁷ Zob. K. Hejwowski: *Kognitywno-komunikacyjna ...*, s.138.

²⁸ Zob. [bułatny] *Podręczny słownik rosyjsko-polski*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1975.

²⁹ Сергей Лунёв *БУЛАТ — ЖИВАЯ СТАЛЬ* <<http://thomknives.narod.ru/bulat-lunev-fumoto.htm>> (12.03 2010).

stosunku poety do swojej broni i odpowiedniego doboru ekwiwalentów językowych. W utworze *Poeta* (1838) fragment

Stal ostra, hartowna sposobem tajemnym,
Dziedzictwem wschodu jest bitnego³⁰

wyraźnie wskazuje na źródło bliskowschodnie, gdzie produkowany był w rzeczywistości bułat, jak i również na klucz do technologii wykonania bułatu, który był pilnie strzeżoną tajemnicą zawodową każdego rodu kowalskiego. W jednym z wariantów tego wiersza mowa jest o kindzale z bułatu jako o „wytworze starego Geurka”. Również w swoim dzienniku Lermontow wspomina o pokazaniu swojego kindżału Geurkowi, który potwierdził jego autorstwo³¹.

Są to bardzo ciekawe informacje, ponieważ obecnie uważa się, że technologia produkcji prawdziwej stali damasceńskiej zanikła najpóźniej w połowie XVIII wieku³², około 80 lat przed wyprodukowaniem kindżału Lermontowa. To sprawia, że poeta, jako dar miłości („Ręka jak lilia ciebie mi wręczyła / Na znak pamięci, w chwili kiedym żegnał [...]”) otrzymał prawdziwy unikat — jeden z ostatnich historycznych bułatów, jakie zostały wyprodukowane kiedykolwiek na świecie.

W petersburskim Ermitażu znajduje się piękny kindżał z bułatu zrobiony przez Geurka Elizarashvili w Tbilisi w Gruzji, w roku 1846³³. Ma on nietypowe złocenia na kłindze, o których również poeta kilkakrotnie wspomina. Dzięki temu z wszelkim prawdopodobieństwem jesteśmy w stanie odtworzyć obraz kindżału, do którego Lermontow czuł taki sentyment. Nie jest to stereotypowy zakrzywiony sztylet rodem z filmów fantasy, który często bywa utożsamiany z bronią kaukaską, lecz kindżał z prostą głownią, prawdziwe dzieło sztuki prawdopodobnie ostatniego żyjącego mistrza znającego tajemnicę produkcji bułatu. Tego typu informacje i wnioski tym bardziej obnażają kolejny fatalny błąd tłumaczenia Żyranika, który do reszty psuje przekaz poety:

Swobodny Czerkies kował cię na bój
Pośępnny Gruzin ostrzył nocną ciszą.

Prawdopodobnie poprzez zwykłe przeoczenie tłumacz przerzuca tutaj kolejność wyrażen „Swobodny Czerkies” i „Pośępnny Gruzin”, co zu-

³⁰ Przeł. B. Żyranik (M. Lermontow: *Wybór poezji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1972, s. 73).

³¹ Por. <<http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=11694>> (12.03 2010).

³² Por. J.D. Verhoeven, A.H. Pendray, and W.E. Dauksch: *The Key Role of Impurities in...*, s. 59.

³³ Por. <http://www.hermitagemuseum.org/html_En/03/hm3_4_1i.html> (15.03 2010).

pełnie zmienia historię tego kindżału i kierunek jego wędrówki przez góry Kaukazu.

Czerkiesi bowiem również kuli kindżały, lecz nie z bułatu i nie po południowej stronie Kaukazu. Lermontow nie bez powodu napisał „Na srogi bój wyostrzył — wolny Czerkies”. W 1837 roku, gdy powstał ten utwór, carska armia akurat pacyfikowała powstanie Czerkiesów³⁴, a Lermontow, zesłany na banicję, przebywał na Kaukazie jako oficer wojska rosyjskiego. Tak więc paradoksalnie Lermontow posiadał broń należącą wcześniej do swojego śmiertelnego wroga. Tłumacz niestety zrywa związek kindżału z misją rosyjską na Kaukazie wypaczając kontekst geopolityczny wiersza.

Obaj polscy tłumacze w chęci ułatwienia odbioru niezorientowanym czytelnikom wyświadczają im w rzeczywistości niedźwiedzią przysługę. Pozbawiają ich inspiracji, możliwości pogłębiania wiedzy i zasmakowania odrobiny egzotyki. Możliwe, że fundamentalną przyczyną tego jest pewien schemat myślowy dosadnie ujęty przez Krzysztofa Hejwowskiego:

Tłumacze literatury pięknej [...] uważają na ogół przypisy za ostateczność, niejako za przyznanie się tłumacza do porażki w danej sytuacji tłumaczeniowej. Pokutuje teoria, że przypisy przeszkadzają w czytaniu, rozpraszają uwagę czytelnika, zamieniają powieść w podręcznik czy encyklopedię³⁵.

Mając na uwadze fragmentaryczne i zagmatwane informacje, jakimi czytelnik może dysponować na temat *bułatu czy stali damasceńskiej* oraz konsekwencje, jakie grożą zubożeniem pojedynczej warstwy koncepcji artysty, tłumacz jest wręcz zobligowany do uzupełnienia tych informacji w odpowiednich przypisach. Trudno bowiem nie zauważyć różnicy w interpretacji analogicznego przykładu „lubię auto, które dostałem” a „lubię Ferrari, które dostałem”. Pierwszy przypadek można wręcz skojarzyć z powiedzeniem — „nie zagłada się darowanemu koniowi w zęby”. Drugi przykuwa raczej uwagę do statusu społecznego i relacji pomiędzy darczyńcą a obdarowanym. Zatem jako wnioski praktyczne, dla zachowania tak istotnego niuansu wiersza, wydaje się najsluszniejsze zastosowanie strategii egzotykcji w formie słowa „bułat” oraz jasno sformułowanego przypisu. W świetle błędów leksykograficznych i dwuznaczności w języku polskim towarzyszących pojęciu stali damasceńskiej przyjęcie strategii tłumaczy wersji angielskich i użycie terminu stal damasceńska nie wydaje się dobrym rozwiązaniem.

³⁴ Por. M. Czarkowski: *Gdy wszyscy umrą...* „Tygodnik Przegląd” 2008, nr 37 <<http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=14265>> (22.03 2010).

³⁵ K. Hejwowski: *Kognitywno-komunikacyjna...*, s. 148.

Ежи Сикора

К ПРОБЛЕМЕ ОШИБОЧНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТЕРМИНОВ
И ЕЁ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЯХ
В ПЕРЕВОДАХ *КИНЖАЛА* МИХАИЛА ЛЕРМОНТОВА

Резюме

Статья пытается изложить вопросы, связанные с понятием стали дамасской. Во-первых, автор проводит анализ лексикографических ошибок — переводов оригинального русского термина в польских и английских словарях и расшифровок термина, на основании самых популярных польских и английских энциклопедических источников, а потом указывает серьёзные ошибки и неправильное понимание значения этого термина. Во-вторых, на этой основе, автор анализирует переводы стихотворения Михаила Лермонтова *Кинжал* на польский и русский языки и доказывает, что такие ошибки имеют свои последствия в области интерпретации стихотворения и его понимания.

Jerzy Sikora

ABOUT MISINTERPRETATION OF TERMS
AND ITS TRANSLATION CONSEQUENCES
IN TRANSLATIONS OF *THE DAGGER* BY MIKHAIL LERMONTOV

Summary

This article attempts to present problems relating to the concept of Damascus steel. First, the author analyses lexicographic errors — translations of the original Russian term in Polish and English dictionaries and definitions provided by the most popular Polish and English encyclopedic sources and points out serious errors and misconceptions concerning the meaning of this term. Secondly, on this basis, the author analyses translations of Mikhail Lermontov's poem *The Dagger* into Polish and English and demonstrates the consequences of such errors for the poem interpretation and meaning.